# O‘ZBEK NASRIDA BADIIY OBRAZNING G‘OYAVIY-BADIIY VA ESTETIK XUSUSIYATLARI

Xurshida Radjapbayeva Maxsudovna
ORCID: 0009-0009-4112-410X
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada o‘zbek nasrida badiiy obrazning mohiyati, uning g‘oyaviy-badiiy vazifalari hamda estetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Badiiy obrazning inson xarakterini ochish, ijtimoiy voqelikni aks ettirish, muallif dunyoqarashini ifodalash va asarning estetik ta’sirchanligini ta’minlashdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, o‘zbek nasrining taraqqiyot bosqichlarida obraz yaratish tamoyillarining o‘zgarishi, psixologik tasvir, xarakter va tip tushunchalarining o‘zaro munosabati xususida mulohaza yuritiladi.

**Kalit so‘zlar:** o‘zbek nasri, badiiy obraz, xarakter, tip, psixologizm, badiiy tafakkur, estetik ideal, portret, muallif pozitsiyasi, badiiy mahorat

# IDEOLOGICAL-ARTISTIC AND AESTHETIC CHARACTERISTICS OF THE LITERARY CHARACTER IN UZBEK PROSE

Xurshida Radjapbayeva Maxsudovna
ORCID: 0009-0009-4112-410X
University of Journalism and Mass Communications of Uzbekistan

**Abstract:** This article analyzes the essence of the artistic image in Uzbek prose, along with its ideological-artistic functions and aesthetic characteristics. It explores the role of the artistic image in revealing human character, reflecting social reality, expressing the author’s worldview, and ensuring the aesthetic impact of a literary work. Furthermore, the article examines the evolution of principles for creating characters throughout the developmental stages of Uzbek prose, as well as the interrelationship between psychological depiction, character, and the concept of a "type."

**Keywords:** Uzbek prose, artistic image, character, type, psychologism, artistic thinking, aesthetic ideal, portrait, authorial stance, artistic mastery

Kirish. Badiiy adabiyot inson va jamiyat hayotini obrazlar vositasida anglash hamda badiiy talqin qilishning o‘ziga xos shaklidir. Adabiy asarning mazmun-mohiyati, estetik qiymati va o‘quvchiga ta’sir kuchi ko‘p jihatdan unda yaratilgan obrazlarning hayotiyligi, individualligi va badiiy umumlashma darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli badiiy obraz muammosi adabiyotshunoslikning muhim


(cc) BY

nazariy masalalaridan biri hisoblanadi. O‘zbek nasri taraqqiyoti davomida inson obrazini yaratish tamoyillari turli tarixiy, ijtimoiy va estetik omillar ta’sirida takomillashib bordi. Nasriy asarlarda inson xarakteri, uning ichki dunyosi, jamiyat bilan munosabati, ma’naviy izlanishlari va ziddiyatlari turli badiiy shakllarda ifodalandi. Natijada obraz yaratish jarayoni oddiy voqelik tasviridan murakkab ruhiy va falsafiy talqin darajasiga ko‘tarildi. O‘zbek nasrida badiiy obrazni o‘rganish nafaqat qahramonning xarakter xususiyatlarini aniqlash, balki muallifning hayotga munosabati, asarning g‘oyaviy yo‘nalishi va badiiy tafakkur xususiyatlarini anglash uchun ham muhimdir. Mazkur maqolaning maqsadi o‘zbek nasrida badiiy obrazning nazariy mohiyatini yoritish, uning asosiy xususiyatlari va estetik vazifalarini tahlil qilishdan iborat.

Badiiy obraz tushunchasi va uning nazariy mohiyati. Badiiy obraz voqelikning ijodiy qayta ishlangan, muayyan estetik maqsad asosida shakllantirilgan ifodasidir. U hayotdagi inson, hodisa yoki predmetning aynan ko‘chirilgan nusxasi emas, balki ijodkor tafakkuri, tasavvuri va dunyoqarashi orqali qayta yaratilgan badiiy hodisadir. Obrazda hayotiy haqiqat bilan ijodiy to‘qima o‘zaro uyg‘unlashadi. Shu uyg‘unlik badiiy asarning ishonarliligi va estetik ta’sirchanligini belgilaydi. Badiiy obrazning muhim xususiyatlaridan biri individuallik va umumlashtirishning birligidir. Har bir obraz o‘ziga xos xarakteri, nutqi, xatti-harakati, ruhiy holati va hayotiy tajribasi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, u muayyan davr, ijtimoiy muhit yoki insoniy munosabatlarga xos umumiy belgilarni ham mujassamlashtirishi mumkin. Demak, obrazning badiiy qiymati faqat uning alohidaligi bilan emas, balki shu alohidalik orqali muhim hayotiy haqiqatlarni ifodalash imkoniyati bilan ham belgilanadi. Nasriy asarda badiiy obraz bir necha tarkibiy unsurlar orqali shakllanadi. Qahramonning tashqi ko‘rinishi, nutqi, xatti-harakatlari, boshqa personajlar bilan munosabati, ruhiy kechinmalari va muallifning unga nisbatan munosabati obrazning yaxlitligini ta’minlaydi. Bu unsurlar o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘lgandagina obraz o‘quvchi tasavvurida jonli va ishonarli xarakter sifatida shakllanadi. Badiiy obrazni xarakter va tip tushunchalaridan farqlash ham muhimdir. Xarakter qahramonning nisbatan barqaror ruhiy-ma’naviy xususiyatlari, qarashlari va xulq-atvorida namoyon bo‘ladi.

O‘zbek nasrida obraz yaratish an’analari. O‘zbek nasri uzoq tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, unda inson obrazini yaratish an’analari turli davrlarda yangicha mazmun kasb etgan. Mumtoz nasriy merosda insonning axloqiy kamoloti, donolik, adolat, nafs va ma’naviyat masalalari yetakchi o‘rin tutgan. Bu an’analar keyingi davrlardagi nasriy tafakkur uchun ham muhim ma’naviy-estetik zamin yaratdi. XX asr o‘zbek nasrida insonni ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tasvirlash, uning hayotiy kurashlari, orzu-intilishlari va ziddiyatlarini ochish masalasi yanada kengaydi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Otabek va Kumush obrazlari shaxsiy tuyg‘ular, oilaviy munosabatlar va tarixiy-ijtimoiy sharoit o‘rtasidagi murakkab


(cc) BY

aloqalarni namoyon etadi. Qahramonlar taqdiri orqali muallif insoniy muhabbat, ma’naviy qadriyatlar va eskirgan ijtimoiy qarashlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni badiiy talqin qiladi. Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida inson ruhiyati va ijtimoiy muhit munosabati muhim o‘rin egallaydi. Asardagi obrazlar shaxsiy kechinmalari bilangina emas, balki o‘z davrining ma’naviy va ijtimoiy muammolarini o‘zida aks ettirishi bilan ham ahamiyatlidir. Qahramonlarning ichki ziddiyatlari, orzu va imkoniyatlari o‘rtasidagi tafovutlar badiiy obrazning psixologik qatlamini kuchaytiradi. Abdulla Qahhor hikoyalarida esa ixcham tasvir, xarakterli tafsilot va dialog orqali obraz yaratish mahorati alohida ko‘zga tashlanadi. Yozuvchi ko‘pincha qahramonning butun xarakterini ochish uchun katta hajmdagi tavsiflardan foydalanmaydi. Aksincha, birgina xatti-harakat, nutqdagi o‘ziga xoslik yoki vaziyatga munosabat orqali personajning ichki mohiyatini ochib beradi. Bu usul nasriy obrazning aniqligi va ta’sirchanligini oshiradi. O‘zbek nasrining keyingi taraqqiyot bosqichlarida insonning ichki olami, xotirasi, ruhiy iztiroblari va hayot mazmunini anglash jarayonlariga e’tibor kuchaydi. O‘tkir Hoshimov, Said Ahmad, Shukur Xolmirzayev va boshqa ijodkorlarning asarlarida obrazlar turli badiiy usullar orqali shakllanadi. Ularning ijodida insonning oilaviy munosabatlari, ma’naviy tanlovi, jamiyat bilan ziddiyati va hayotiy tajribasi turlicha talqin etiladi. Bu holat o‘zbek nasrida obraz yaratish imkoniyatlarining rang-barangligini ko‘rsatadi.

Badiiy obrazning psixologik xususiyatlari. Nasriy asarda qahramonning ichki dunyosini ochish badiiy obraz yaratishning eng murakkab jihatlaridan biridir. Inson ruhiyati ko‘p qatlamli bo‘lib, uning tashqi xatti-harakatlari har doim ham ichki kechinmalarini to‘liq namoyon qilavermaydi. Shu sababli yozuvchi ruhiy holatni bevosita bayon qilish, ichki monolog, dialog, xotira, tush, ruhiy tahlil va badiiy tafsilot kabi vositalardan foydalanadi. Psixologik tasvirning samaradorligi qahramonning his-tuyg‘ularini shunchaki sanab o‘tish bilan emas, balki ularning paydo bo‘lish sabablari va xarakter taraqqiyotidagi ahamiyatini ko‘rsatish bilan belgilanadi. Qahramonning qaror qabul qilish jarayoni, ikkilanishlari, o‘z-o‘zi bilan kurashi va boshqalarga munosabati uning ruhiy olamini teranroq anglash imkonini beradi. Ichki monolog qahramon tafakkurining bevosita ifodasi sifatida muhim ahamiyatga ega. U orqali o‘quvchi personajning boshqalardan yashirgan kechinmalari, ichki e’tirozlari va orzu-intilishlari bilan tanishadi. Bunda muallif qahramon ruhiyatini izohlab berish bilan cheklanmay, o‘quvchini uning ichki dunyosiga yaqinlashtiradi. Natijada obrazning psixologik ishonarliligi ortadi. Badiiy tafsilot ham ruhiy tasvirda muhim vazifa bajaradi. Qahramonning muayyan vaziyatdagi sukuti, nigohi, oddiy bir buyumga munosabati yoki takroriy harakati uning ichki holatiga ishora qilishi mumkin. Bunday tafsilotlar ortiqcha izohsiz ham obrazning murakkabligini ochishga yordam beradi. Shu jihatdan psixologik mahorat yozuvchining inson tabiatini kuzatish va badiiy umumlashtirish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq.


(cc) BY

Obraz va muallif pozitsiyasining o‘zaro munosabati. Badiiy obrazni tahlil qilishda muallif pozitsiyasini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Muallifning qahramonga munosabati doimo ochiq baho yoki izoh orqali namoyon bo‘lavermaydi. Ba’zan u voqealar tanlovi, kompozitsion qurilish, dialoglar, obrazlar o‘rtasidagi munosabatlar yoki asarning yakuni orqali anglashiladi. Yozuvchi yaratgan obrazlar orqali o‘zining inson, jamiyat va hayot haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Biroq qahramonning fikrlarini muallifning shaxsiy qarashlari bilan aynan tenglashtirish to‘g‘ri emas. Badiiy asarda turli dunyoqarash va pozitsiyalarga ega personajlar ishtirok etishi mumkin. Ularning qarama-qarshiligi esa asarning g‘oyaviy mazmunini murakkablashtiradi va o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Obrazlarning o‘zaro munosabati ham muallif pozitsiyasini anglashda muhim vositadir. Bir qahramonning xarakteri boshqa personaj bilan qiyoslanganda yanada aniqroq ko‘rinadi. Masalan, qarashlari va maqsadlari turlicha bo‘lgan qahramonlar o‘rtasidagi ziddiyat ezgulik va yovuzlik, adolat va manfaat, burch va istak singari tushunchalarning badiiy talqinini chuqurlashtirishi mumkin.

Badiiy obrazning estetik va tarbiyaviy ahamiyati. Badiiy obrazning estetik vazifasi o‘quvchiga hayotni yangicha idrok etish, inson xarakterining murakkabligini anglash va voqelikdagi go‘zallik hamda ziddiyatlarni his qilish imkonini berishdan iborat. Adabiy obraz o‘quvchining tasavvurini boyitadi, hissiy tajribasini kengaytiradi va ma’naviy mushohadasini faollashtiradi. Badiiy asardagi obrazlar orqali o‘quvchi o‘z hayotida duch kelmagan vaziyatlarni tasavvur qilishi, turli insonlarning qarashlarini tushunishi va muayyan xatti-harakatlarning oqibatlari haqida o‘ylashi mumkin. Shu sababli adabiyot insonni anglash va boshqa insonlarning kechinmalariga hamdard bo‘lish qobiliyatini rivojlantiruvchi muhim ma’naviy vosita hisoblanadi. Biroq obrazning tarbiyaviy ahamiyatini faqat ijobiy qahramonga taqlid qilish yoki salbiy qahramonni qoralash bilan cheklash mumkin emas. Murakkab obrazlar o‘quvchini inson tabiatidagi qarama-qarshiliklarni anglashga, xatti-harakatlarning sabablarini tahlil qilishga va mustaqil axloqiy xulosa chiqarishga undaydi. Ba’zan qahramonning xatosi yoki ichki ziddiyati asarning eng muhim ma’naviy sabog‘iga aylanadi.

Xulosa. O‘zbek nasrida badiiy obraz inson va jamiyat hayotini anglash, ijtimoiy voqelikni estetik talqin qilish hamda muallifning g‘oyaviy-badiiy qarashlarini ifodalashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Obrazning hayotiyligi, individualligi va umumlashtirish xususiyati asarning mazmuniy teranligi hamda estetik ta’sirchanligini belgilaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek nasrining turli taraqqiyot bosqichlarida obraz yaratish usullari takomillashib, inson xarakterini yoritish imkoniyatlari kengaygan. Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon va Abdulla Qahhor ijodida obrazning tarixiy-ijtimoiy, psixologik va xarakterologik xususiyatlari turli badiiy usullar orqali namoyon bo‘ladi. Keyingi davr nasrida ham insonning ichki dunyosi, ma’naviy tanlovi va hayotiy ziddiyatlarini ifodalashga bo‘lgan e’tibor obraz


(cc) BY

poetikasining boyishiga xizmat qilgan. Badiiy obrazning to‘laqonli yaratilishi xarakter, nutq, xatti-harakat, ruhiy kechinma, badiiy tafsilot va muallif pozitsiyasining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq. Shu bois obrazni o‘rganish asarning alohida qahramonini tavsiflash bilangina cheklanmasdan, uning kompozitsiya, g‘oya va estetik mazmun bilan munosabatini ham tahlil qilishni talab etadi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Fan, 2007. - 229 b.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. - Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. - 401 b.
4. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. - Toshkent: Sharq, 2007. - 304 b.


(cc) BY